

УДК 159.923

МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ СПРИЙМАННЯМ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ

Литвиненко О.О., аспірант
факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сприймання літературного тексту – це складний процес відображення в свідомості читача узагальненого образу тексту, яке веде за собою формування власного ставлення до прочитаного та розробку подальших моделей поведінки з урахуванням набутих знань. Саме від того, яким чином і наскільки ефективно буде сприйнято текст, залежить специфіка перебігу усіх подальших процесів. Внаслідок цього принципового значення набуває не тільки теоретичне вивчення сприймання літературного тексту, а й пошук практичних способів формування та корекції цього процесу. Природі сприймання літературного тексту, основам управління цим процесом і присвячена стаття. Ми розкриваємо поняття сприймання літературних текстів, описуємо структуру цього процесу, а також шляхи його оптимізації. Актуальність обраної проблематики обумовлена постійним інтересом психологів, педагогів, літературознавців, лінгвістів та культурологів до вивчення особливостей сприймання літературних текстів та до пошуку ефективних способів управління процесом взаємодії людини з текстом.

Ключові слова: *сприймання літературних текстів, управління сприйманням, фактори ефективності сприймання, компоненти сприймання.*

Восприятие литературного текста – это сложный процесс отражения в сознании читателя обобщенного образа текста, влекущий за собой формирование собственного отношения к прочитанному и разработку дальнейших моделей поведения с учетом приобретенных знаний. Именно от того, каким образом и насколько эффективно будет воспринят текст, зависит специфика протекания всех дальнейших процессов. Вследствие этого принципиальное значение приобретает не только теоретическое изучение восприятия литературного текста, но и поиск практических способов формирования и коррекции данного процесса. Природе восприятия литературного текста, основам управления данным процессом и посвящена статья. Мы раскрываем понятие восприятия литературного текста, описываем структуру этого процесса, а также способы его оптимизации. Актуальность избранной проблематики обусловлена постоянным интересом психологов, педагогов, литературоведов, лингвистов и культурологов к изучению особенностей восприятия литературных текстов и к поиску эффективных способов управления процессом взаимодействия человека с текстом.

Ключевые слова: *восприятие литературного текста, управление восприятием, факторы эффективности восприятия, компоненты восприятия.*

Lytvynenko O.O. OPPORTUNITIES AND PROSPECTS OF MANAGING THE LITERARY TEXT PERCEPTION

Literary text perception – is a complex process of reflection the text image in the reader's mind. This process entails the formation of person's own attitude to the text and further development of his behavior based on acquired knowledge. The specifics and effectiveness of text perception influences the peculiarities of all subsequent processes. Consequently, extremely important is not only to study text perception theoretically, but also to look for practical ways of forming and correcting this process. The article is devoted to the nature of literary text perception and to the ways of managing this process. In our work we reveal the concept of literary text perception, describe the structure of the process, and the ways of its optimization. Relevance of the chosen problems is caused by the constant interest of psychologists, teachers, literary critics, linguists and other specialists to the problem of literary text perception, and the ways of managing the process of human interaction with the text.

Key words: *literary text perception, managing the perception, factors of perception effectiveness, components of perception.*

Постановка проблеми. Суспільні процеси, що відбуваються в сучасному світі, вимагають від громадян усвідомленого ставлення до людей, подій та інформації. Така усвідомленість формується в процесі становлення ціннісної сфери людини, її ідеалів, переконань та світогляду. Всі ці конструкти виникають і розвиваються під впливом різноманітних факторів: соціаль-

не та освітнє середовище, засоби масової інформації, об'єкти історичної та культурної спадщини. Саме об'єкти культури, які пройшли перевірку часом та обставинами, здатні найбільш продуктивно сприяти формуванню цілісної, гармонійної особистості з адекватною системою цінностей і переконань. До таких об'єктів належать, зокрема, і літературні тексти.

Базуючись на гуманістичних поглядах та переконаннях, літературні тексти закріплюють у свідомості читачів уявлення про загальнолюдські цінності. Завдяки широкому діапазону літературних стилів і жанрів такі тексти можуть бути цікавими для представників найрізноманітніших демографічних та соціальних груп. Літературні тексти здатні не лише допомогти та підтримати людину в складний момент її життя, але й привити інтерес і любов до власної історії та культури. У такому контексті важливим є робота читача з текстами, які були написані його співвітчизниками. Як носій одного із читачем колективного несвідомого, автор може максимально ефективно передати йому узагальнений досвід поколінь.

Літературні тексти в якості інструменту пізнання реальності сприяють формуванню ряду особистісних утворень, що входять до емоційної, мотиваційної, регуляційної, ціннісної та інших сфер. Адекватний підбір літературних текстів допомагає людині розширити свій кругозір, розібратися у власному ставленні до загальнолюдських етичних проблем, таких як Добро, Любов, Справедливість, а також ознайомитися з різними варіантами подолання універсальних життєвих труднощів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій сприймання людиною усних та письмових текстів здійснювали психологи, лінгвісти, філологи, бібліологи, філософи, педагоги та інші. Різні аспекти взаємодії людини з текстом широко розглядаються в працях зарубіжних науковців (В. Адмоні, О. Андреєва, Р. Барт, Т. ван Дейк, К. Дойтхен, Г. Гадамер, С. Гринчін, О. Залевська, О. Зарецька, О. Леонтєв, П. Ліндсей, Д. Норман, Н. Мусхелишвили, В. Петренко, Т. Сарбін, Ю. Сорокін, П. Рікер, І. Рубо, Л. Сахарний, К. Філіпов, М. Фуко, Р. Харре, О. Чуча) та вітчизняних (Б. Борович, Н. Громова, Л. Засєкіна, Л. Калмикова, Р. Кириченко, Є. Пасічник, Л. Романовська, Н. Чепелева, А. Яцюрик).

З іншого боку, проблема сприймання літературного тексту є менш розробленою. У працях науковців-психологів знайшли відображення лише її окремі аспекти, зокрема сприймання літературного тексту як специфічного культурного феномену (В. Белянін); структурні (Л. Ширинкіна) та змістові (О. Нікіфорова) особливості цього процесу. Крім того, було досліджено проблему впливу літературного тексту на формування особистості читача (О. Локієв, Б. Рубакін).

Що стосується проблеми індивідуально-психологічної обумовленості сприймання літературного тексту, то вона раніше не була предметом спеціального аналізу.

Проте знання індивідуально-психологічних особливостей сприймання літературного тексту дозволить психологам управляти цим процесом таким чином, щоб його результат був максимально ефективним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність аналізу особистісних детермінант сприймання й розуміння літературних текстів обумовлена тим, що особистість сприймає та переробляє інформацію як цілісна система, наділена певними індивідуальними психофізіологічними, психологічними та соціальними особливостями. До таких особливостей належать функціональний стан аналізаторів, особливості перебігу пізнавальних процесів, особистісна направленість, риси й характерологічні властивості, рівень культури та освіти тощо.

Принципового значення в процесі сприймання літературних текстів набувають особистісні риси читача. Вони визначають готовність читача певним чином реагувати на текст. Саме тому для оптимізації сприймання літературних текстів необхідно володіти інформацією про особистісні характеристики читача та особливості перебігу процесу сприймання, обумовлені цими характеристиками. Особистісні риси визначають характер сприймання й є предиспозиційними факторами [1].

Особистісні риси визначають перебіг пошукових операцій сприймання, у ході яких формується загальне ставлення до літературного тексту в цілому або окремих його розділів. Таке ставлення узгоджується з життєвими позиціями, цінностями та переконаннями читача. На цьому етапі відбувається попередня оцінка інформативності тексту та визначається головний предмет сприймання.

Крім того, включаючись у процес контакту з текстом, особистісні риси визначають специфіку відбору інформації (селективність сприймання), її значимість для читача, а також особливості її зберігання (селективність запам'ятовування). При цьому реалізується ряд принципів сприймання. Принцип обережності проявляється в тому, що інформація, пов'язана з різного роду загрозами та життєвими інтересами читача, сприймається максимально повно, швидко осмислюється, спричиняючи при цьому найбільший вплив. Відповідно до принципу резонансу інформація, яка відповідає потребам, бажанням та прагненням реципієнтів, сприймається швидко, легко та адекватно. З іншого боку, принцип захисту проявляється в тому, що інформація, яка не пов'язана з інтересами та потребами реципієнтів, або суперечить їм, засвоюється повільно і може бути викривлена.

Припинення контакту з інформацією (тобто завершення читання) не означає, що її сприймання завершується, оскільки особистісні фактори визначають також і постдиспозиційні дії – третій етап сприймання, у ході якого відбувається переробка отриманої інформації та формування її образу в свідомості читача. При цьому створений образ може впливати на свідомість.

Знання про особливості впливу індивідуально-психологічних особливостей читача на процес сприймання ним літературних текстів дозволяє виробити ефективні способи інформування. Також у процесі сприймання інформації поряд з особистісними особливостям діють і загальнопсихологічні закономірності уяви, розуміння й запам'ятовування, які повинні бути враховані в ході управління процесом сприймання літературних текстів.

Уважність у ході читання залежить від значимості текстової інформації для людини. При цьому чим вищою є увага, тим більше подробиць змісту здатен сприйняти та опрацювати читач (аналітичний ефект). Рівень уважності в ході сприймання визначає інтенсивність враження від тексту (фіксує ефект) та чіткість сприймання (підсилює ефект). Тому для підвищення рівня уваги варто підбирати такі тексти, які здатні максимально ефективно привернути до себе увагу читача [2].

Активне, осмислене сприймання літературних текстів відбувається тоді, коли читач ідентифікує себе з героєм твору. При цьому відбувається активація довільної уваги, яка допомагає зв'язати інформацію з глибинними областями свідомості аудиторії. Необхідно враховувати, що максимально ефективно сприймання відбувається лише в тому випадку, коли активовані всі три види уваги: мимовільна, довільна та післядовільна [5]. Лише в такому випадку в свідомості читача формується максимально повний адекватний образ літературного тексту.

Для оптимізації сприймання літературних текстів важливо враховувати закономірності розуміння та запам'ятовування. Засвоєння інформації відбувається максимально ефективно, якщо вона є значимою для читача та здатна торкнутися його глибинних особистісних сфер [4]. При цьому важливо, щоб читач відчував повагу до автора, його авторитету, життєвої мудрості та рівня освіченості.

Ми виявили деякі індивідуально-психологічні особливості сприймання літературного тексту. Зокрема, було з'ясовано, що в ході взаємодії людини з текстом важливого значення набувають компоненти сприймання: когнітивний, афективний та

конативний. Нами було встановлено ряд взаємозв'язків між особистими рисами читачів та особливостями сприймання ними літературного тексту.

Крім того, у ході наукового пошуку було виявлено та проаналізовано психологічні складові процесу сприймання літературного тексту, а саме: читацьку спрямованість (суб'єктну, акціональну та емоційну), тип роботи людини з літературним текстом (аналітичний, формалізований, інтуїтивний та глибинний) та особливості усвідомлення змісту прочитаного.

У результаті кількісної та якісної обробки отриманих даних нами було виділено фактори читацької спрямованості, які визначають специфіку, динаміку, модальність та ефективність сприймання літературного тексту. До цих факторів належать такі: складність тексту, позитивна оцінка опису життєвого шляху, позитивна оцінка опису почуттів, позитивна оцінка опису роздумів, рефлексія сюжету, позитивна оцінка опису природи [3].

На основі отриманих даних нами було розроблено структурно-прогностичну модель сприймання літературного тексту (див. рис.). Приступаючи до розробки цієї моделі, ми вираховували, що в ході сприймання людиною літературного тексту один із трьох компонентів сприймання є провідним, а два інших – допоміжними. Вибір провідного компонента сприймання значним чином залежить від особистісних особливостей читачів. Когнітивний компонент стає провідним, якщо людині властиві такі риси, як самоконтроль, напруженість, мрійливість і витонченість.

Афективний компонент набуває першочергового значення, якщо людина наділена такими рисами, як чуттєвість, тривожність, мрійливість, підозріливість, витонченість, радикалізм, відкритість. У свою чергу конативний компонент домінує в людей із високим рівнем сміливості, інтелектуальності та низьким рівнем радикалізму. Для встановлення провідної ролі того чи іншого компонента сприймання необхідна наявність у людини принаймні двох із перерахованих рис.

Компонент сприймання, який є провідним у процесі читання літературного тексту, безпосередньо впливає на те, яким буде суб'єктивний образ тексту в свідомості людини. Когнітивний компонент сприяє виникненню образу тексту, який можна назвати роздумами. При цьому в свідомості читача закріплюються думки та розмірковування, пов'язані з текстом. Це можуть бути ідеї, описані автором або власні міркування читача, на які його наштовхнув зміст прочитаного.

У такому образі тексту можуть бути пропущені певні фрагменти сюжетної лінії. Читач може не запам'ятати імена героїв, навіть головних. Емоції та переживання, описані в тексті, розглядаються з експертної позиції; аналізуються причини їх виникнення та наслідки, котрі можуть бути ними викликані. Характерною для такого образу тексту є певна відстороненість читача від тексту.

Якщо провідним є афективний компонент, у свідомості читача формується образ емоційного тексту. У формуванні такого образу провідну роль відіграють емоції, описані автором, або переживання, викликані змістом прочитаного. Читач схильний ідентифікувати себе з героєм твору та співставляти змальовані в тексті події з власним досвідом. Через певний час після прочитання тексту людина може не згадати імен героїв та інших формальних ознак, проте буде чітко пам'ятати почуття, які виникали в неї в процесі роботи з текстом.

Основою такого емоційного відгуку може стати як загальна сюжетна лінія, котра нагадає людині певні події з її життя, так і окремі компоненти тексту, зокрема зовнішність героїв, котрі можуть бути схожими на людей, знайомих читачеві, місце розгортання сюжету, з яким у читача можуть бути пов'язані власні переживання, тощо. Під час емоційного читання людина безпосередньо включається в сюжет тексту та не намагається відсторонено його аналізувати. З іншого боку, життєвий досвід, отриманий у ході емоційного читання, є не менш значимим, ніж той, що набувається через призму роздумів.

Якщо в ході сприймання літературного тексту провідним є конативний компонент, у свідомості читача скоріше всього буде сформовано образ тексту, що відповідає формальному відтворенню змісту. За таких умов читач сприймає події, описані в літературному тексті як реальні та розцінює їх як звичайні життєві історії. Він до-

бре запам'ятовує всі формальні елементи тексту (імена героїв, назви міст та вулиць, хронологію подій) та охоче переповідає зміст прочитаного іншим людям. При цьому може відбуватись надання суб'єктивних оцінок вчинкам героїв та емоційний відгук на описані події. Проте ці реакції принципово відрізняються від тих, які виникають у результаті домінування афективного та когнітивного компонентів.

Наступним структурним компонентом нашої моделі є тенденції вибору тексту в подальшому житті. Вони безпосередньо залежать від переднього читацького досвіду людини. Якщо в процесі сприймання літературного тексту в людини традиційно домінує когнітивний компонент, скоріш за все вона буде обирати аналітичні або почуттєві тексти. Такий вибір дозволяє читачеві максимально повно реалізувати свою манеру сприймання.

Якщо в сприйманні літературного тексту домінує конативний компонент, читач обирає акціональні та біографічні тексти. В акціональних текстах основна увага приділяється зміні подій, вчинкам та діяльно-

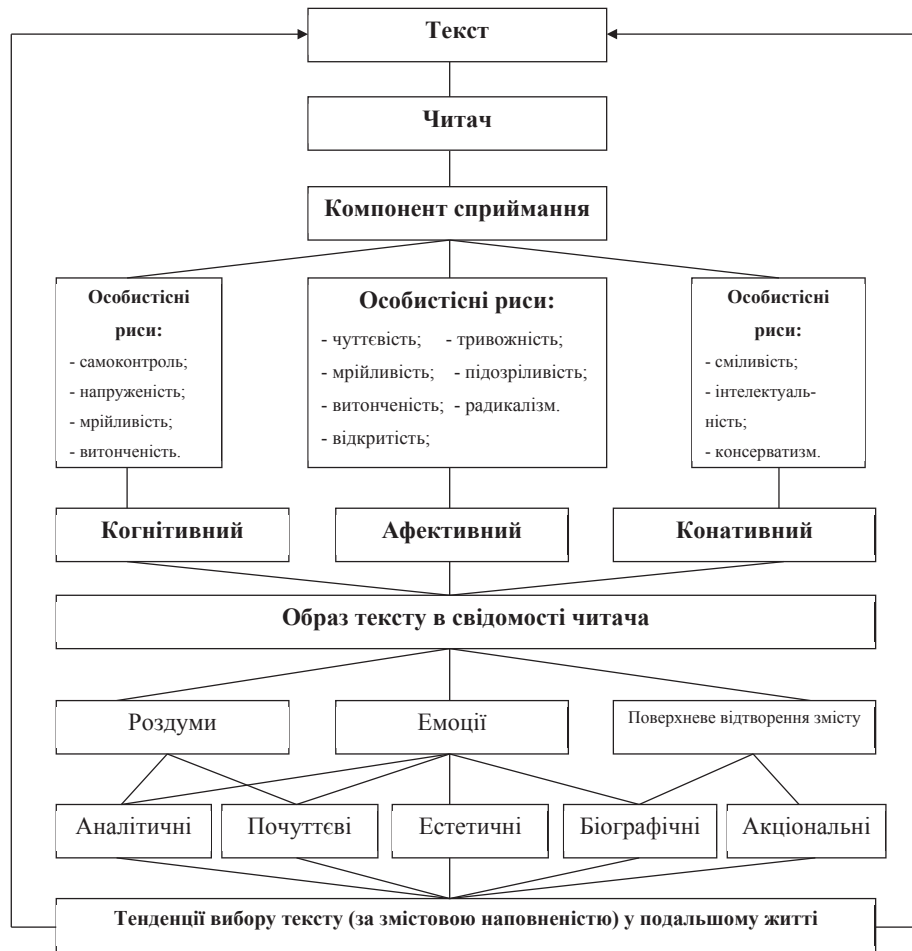

Рис. Структурно-прогностична модель сприймання літературного тексту

сті героїв. Біографічні тексти мають багато спільного з акціональними та відрізняються лише тим, що охоплюють події досить тривалого проміжку часу та орієнтуються на опис життєвого шляху обмеженого кола людей.

Читачі, у яких домінує афективний компонент сприймання, схильні обирати почуттєві, естетичні та біографічні тексти. Зміст прочитаного вони оцінюють через призму своєї емоційної сфери, добре розуміють почуття героїв та схильні співставляти їх із власним досвідом і повторно переживати.

Таким чином, особливості сприймання людини визначають її подальший вибір літературних текстів. З іншого боку, обираючи текст, людина може усвідомлено або несвідомо вплинути на процес сприймання. Цей процес реалізується за допомогою принципу творчої самодіяльності, який полягає в тому, що особистість творця формується в умовах творіння, при цьому формування особистості принциповим чином впливає на кінцевий об'єкт творчості, який у свою чергу може чинити вплив на особистість творця. За тією ж схемою реалізується й процес сприймання літературного тексту. Важливим є той факт, що на цей процес можна вплинути з метою його формування та оптимізації. Відповідний вплив може відбуватись на декількох етапах, він є принципово важливим у контексті підвищення ефективності сприймання та збільшення позитивного впливу літературного тексту на особистість читача.

Говорячи про оптимізацію сприймання літературного тексту, варто зупинитися на прийомах, які забезпечують їх вплив на емоційну та пізнавальну сферу читача. У процесі сприймання літературного тексту простежується тенденція до відходу від раціонального рівня свідомості. Водночас і на цьому рівні відбувається відображення очевидних сюжетних ліній, художні прийоми взаємодіють з емоційно-чуттєвою сферою, проникаючи таким чином безпосередньо в підсвідомість. Цей процес реалізується за допомогою представлених у тексті метафор, епітетів, особливостей побудови речень та інших прийомів. Наприклад, використання метафоричного епітету «замріяні сади» передає стан автора та викликає емоційний відгук набагато ефектив-

ніше, ніж будь-який детальний опис цього явища. Принципово важливим при цьому є те, що метафоричність літературних текстів дозволяє читачеві не лише проаналізувати прочитане на рівні свідомості, але й сформувати емоційний образ тексту на підсвідомому рівні.

Висновки. Отже, літературні тексти являють собою суттєвий інструмент впливу на особистісні конструкції людини, її ідеали, думки, прагнення, переконання. Навички управління процесом сприймання можуть бути використані не тільки для формування в людини позитивного інтересу до художньої літератури, але й для стимулювання розвитку свідомої, цілісної особистості, здатної жити в гармонії із собою та навколишнім світом. Знання представлених принципів фахівцями-психологами та їх дотримання в практичній діяльності дозволить максимально оптимізувати процес сприймання літературних текстів. Це у свою чергу сприяє формуванню цілісної, гармонійної особистості, здатної критично оцінювати явища навколишнього світу, формувати свою усвідомлену позицію у відношенні до них та оцінювати події через призму загальнолюдських моральних принципів. Такі навички є особливо важливими в контексті сучасних суспільних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белянин В.П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : [монография] / В.П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
2. Бойчук Е.И. Восприятие ритма прозаического текста / Е.И. Бойчук // Актуальные вопросы филологических наук : материалы международной научной конференции. – Ч. : Молодой ученый, 2011. – С. 39–44.
3. Литвиненко Е.А. Структурные особенности процесса восприятия литературных текстов и их связь с личностными характеристиками читателя / Е.А. Литвиненко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2013. – № 1(7). – Issue : 14. – P. 255–260.
4. Федотова Е.А. Проблема построения содержания текста / Е.А. Федотова // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск, 2010. – № 21. – С. 144–150.
5. Фуко М. Герменевтика субъекта / М. Фуко. – СПб. : Наука 2007. – 421 с.